

प्रेरणा, प्रेरणा प्रक्रिया आणि शैक्षणिक कर्मचारी प्रेरणा तंत्रे

डॉ. एच.डी. चित्ते

सहा. प्राध्यापक एम.एड.

मविप्र समाजाचे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय

नाशिक

(अ) प्रेरणा

प्रेरणा या संकल्पनेलाच इंग्रजीत "Motivation" असे म्हणतात. प्रोत्साहन, अभिप्रेरणा हे पर्यायी शब्द मराठीत आहेत. Motivation is derived from a latin word 'Movere' which means to move or to energise or to activate.

प्रेरणा : व्याख्या

एखादे ध्येय गाठण्यासाठी किंवा बक्षीस मिळविण्यासाठी शक्तीचा विस्तार करण्याच्या कृतीला अभिप्रेरणा असे म्हणता येईल.

डेल एस. बीच

विशिष्ट किंवा निश्चित कार्य पूर्ण करण्याच्या हेतुने स्वतः किंवा अन्य व्यक्तींना प्रोत्साहन देण्याची क्रिया म्हणजे अभिप्रेरण होय.

मायकेल जे ज्यूसियस

Motivation is the need or derive within an individual that derives him or her toward goal-oriented action.

G.R.Terry

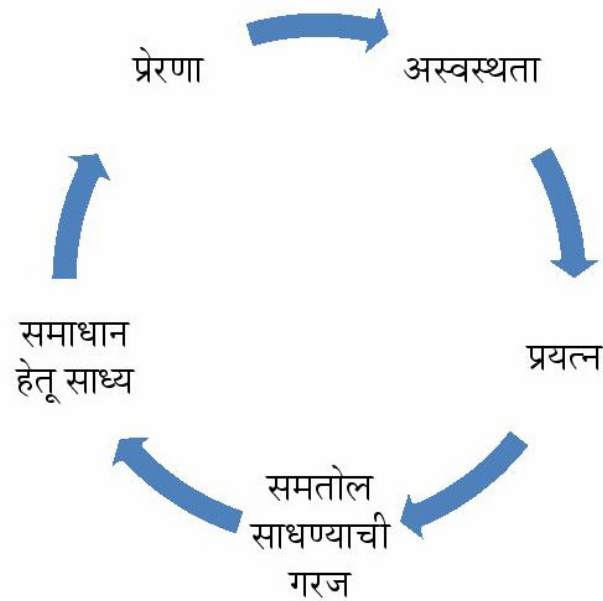
थोडक्यात, प्रेरणेमुळे लोकांना काम किंवा कृती करावयास सांगितले जाते.

प्रेरणा : वैशिष्ट्ये

- i) प्रेरणा ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे.
- ii) प्रेरणा ही मानसशास्त्रीय प्रक्रिया आहे.
- iii) प्रेरणा मानवी गरजा पूर्ण करते.
- iv) प्रेरणेमुळे मानवी स्रोतावर उपयोजन करता येते.
- v) प्रेरणा ही सकारात्मक किंवा नकारात्मक प्रकारची असते.
- vi) प्रेरणेमुळे उद्दिष्ट साध्यतेसंदर्भातील वर्तन होते.
- vii) प्रेरणा ही एक शक्ती आहे. प्रेरणेचा संबंध सहकार्याशी येतो.

So, motivation refers to the way in which urges, derives, desires, aspirations or needs direct, control or explain the behavior of human beings.

(ब) प्रेरणा प्रक्रिया

प्रेरणा चक्र

मुळात प्रेरणेची सुरुवात गरजेतून होत असते. मनुष्याच्या अंगी गरज निर्माण झाली की, व्यक्ती अस्वस्थ होते. त्या अस्वस्थेतून व्यक्ती प्रयत्न करते. गरजेपूर्ती हा व्यक्तीचा प्रयत्नांमागे उद्देश असतो. गरज साध्य झाली की, व्यक्ती समतोल साधते. परिणामी, व्यक्तीला समाधान मिळते. याचा अर्थ प्रेरणा चक्र थांबते असे नाही.

पुन्हा नव्याने गरज निर्माण होते. पुन्हा प्रेरणा चक्र सुरु होते. थोडक्यात प्रेरणा चक्र हे सतत चालू असते.

एका वेळी, अनेक गरजा देखील असू शकतात. म्हणजेच एका वेळी अनेक प्रेरणा चक्र सुद्धा सक्रिय असतात. प्रेरणा चक्र किती? हे व्यक्तीच्या गरजांच्या तीव्रतेवर अवलंबून असते. गरजा या व्यक्तींच्या आंतरिक इच्छाशक्तीवर अवलंबून असतात.

शैक्षणिक क्षेत्राचा विचार केला तर शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना प्रेरणा देणे गरजेचे आहे. शैक्षणिक नेतृत्वाने आपल्या संघटनेतील कर्मचाऱ्यांना प्रेरणा देणे गरजेचे आहे.

Hence, Motivation is a tool for activating team members to achieve goals. मग शैक्षणिक नेतृत्वाने आपल्या संघटनेतील सदस्यांना प्रेरित करण्यासाठी कोणकोणत्या तंत्राचा अवलंब केला पाहिजे? या प्रश्नाचे उत्तर पुढील भागात मिळेल.

(क) शैक्षणिक कर्मचारी प्रेरणा तंत्रे

शैक्षणिक गुणवत्ता आपल्या कर्मचाऱ्यांना प्रेरित करण्यासाठी जाणीवपूर्वक काही तंत्रे वापरावी लागतील.

(i) संघटनात्मक सुधारणा-

सर्वप्रथम शैक्षणिक नेतृत्ववाला आपल्या संघटनेची ध्येये समजावून सांगावी लागतील. संघटनेसंदर्भातील निर्धारित बाबी सांगाव्या लागतील. त्यानुसार काही संघटनात्मक बदल आणि संघटनात्मक सुधारणा करावयाच्या असतील तर जाणीवपूर्वक या बाबी प्राधान्यक्रमाने कराव्या लागतील.

(ii) व्यावसायिक विकास-

संघटनेतील आपल्या सदस्यांच्या व्यावसायिक विकासाची जबाबदारी शैक्षणिक नेतृत्वाने घेतली पाहिजे. व्याख्याने प्रशिक्षणे आयोजित केली पाहिजे. सेवांतर्गत प्रशिक्षणांना कर्मचाऱ्यांना पाठविले पाहिजे.

(iii) सन्मान, विश्वास, भावना-

शैक्षणिक नेतृत्वाने कर्मचाऱ्यांवर विश्वास टाकला पाहिजे. सोपविलेले काम त्यात स्वायत्तता, लवचिकता दिली पाहिजे. कुठल्याही प्रकारची बंधने लादता कामा नये.

(iv) शैक्षणिक कर्मचाऱ्यांचे मूल्यमापन-

कर्मचाऱ्यांच्या कामाचे मूल्यमापन शैक्षणिक नेतृत्वाने केले पाहिजे. योग्य तो Feedback कर्मचाऱ्यांना दिला पाहिजे. त्यांचा योग्य तो सन्मान केला पाहिजे. यासारख्या तंत्रांच्या सहाय्याने शैक्षणिक कर्मचाऱ्यांना प्रेरित करता येते.

एकदा कर्मचाऱ्यांना प्रेरणा दिली की, ते आपोआपच संघटनेच्या क्रमात सक्रीय भाग घेतात. संघटनेची पुर्वनिर्धारित उद्दिष्टे साध्य करतात.

संदर्भ

- i) गंगाधर वि. कायंदे पाटील, व्यवस्थापनाची मुलतत्वे, चैतन्य पब्लिकेशन्स, नाशिक-१३
- ii) अरविंद दुनाखे, शालेय व्यवस्थापन, प्रशासन, संघटन व नियोजन, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे-३०
- iii) P.N.Sharma, Educational Administration Management and Organization, Surjeet Publications, Delhi. ११००७